

ВИКЛАДАННЯ БІБЛІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.: СТРУКТУРА І ЗМІСТ

У статті викладено перший досвід реконструкції структури і змісту викладання бібліологічних дисциплін у Київській духовній академії ХІХ – початку ХХ ст., здійсненої на підставі аналізу офіційних академічних документів: статутів, звітів, протоколів засідань Ради КДА.

Ключові слова: біблеїстика, Київська духовна академія, богословська освіта.

Завдання, джерела і контекст дослідження

Мета цієї розвідки – визначити структуру і зміст викладання бібліологічних дисциплін у Київській духовній академії упродовж ХІХ – перших десятиліть ХХ ст.

Джерельну базу нашого дослідження становитиме кілька груп документів і текстів. По-перше, це духовно-академічні статuti і звіти про стан КДА за різні роки, що увиразнюють структуру й еволюцію її навчального процесу [1; 14; 15–48; 57–59]. Друга група джерел – протоколи і журнали засідань Ради КДА, опубліковані свого часу як у додатках до «Трудов Киевской духовной академии», так і окремими виданнями із численними відомостями про організацію та зміст викладання навчальних дисциплін [10–13; 51–52]. Третя – історичні огляди, що містять широкий фактографічний матеріал, важливий для аналізу й оцінки структури та еволюції освітньої і наукової діяльності КДА, зокрема й у вивченні Біблії [8; 9; 53]. У цій розвідці спиратимемося також на результати наших попередніх досліджень з історії київської духовно-академічної біблеїстики [2–7].

Варто наголосити, що бібліологічна освіта, оперта на вітчизняну традицію біблійних студій і рецепцію західного досвіду у цій царині, була важливим компонентом навчального процесу в КДА, особливо значущим від середини ХІХ до початку ХХ ст. Власне кажучи, опанування й дослідження Св. Письма і святоотчої спадщини становило базу православної богословської підготовки. Вивчення Біблії впливало й на філософський, філологічний та історичний компоненти духовно-академічної освіти, що створювали загальнокультурне підґрунтя для праці вихованців духовної школи на богословській, освітнянській і церковній нивах.

Важливо зауважити і те, що ідеологію та структуру викладання бібліологічних дисциплін

у КДА цілковито визначав її статус православного духовного навчального закладу, а отже, за будь-яких трансформацій навчального процесу ці дисципліни зберігали пріоритетність богословсько-апологетичних завдань і настанов. Така особливість спостерігалась під час дії і Статуту 1814 р., за яким реформувалася Київська Академія, і Статуту 1869 р., що вводив спеціалізацію студентів за відділеннями (богословським, церковно-історичним, церковно-практичним) у поєднанні з доволі широкою загальноосвітньою підготовкою за зразками тодішніх університетів, і Статуту 1884 р., який скасовував спеціалізацію та в цілому послаблював гуманітарну складову богословської освіти, утверджуючи її апологетичне налаштування, і Статуту 1910 р., що закріплював богословсько-апологетичне й церковно-пастирське спрямування духовно-академічної освіти [1; 14; 57; 58; 59]. Водночас викладання знань про Біблію в КДА зазнало у ХІХ – на початку ХХ ст. певної еволюції. Зокрема, із середини ХІХ ст. спостерігаємо ефект акумуляції як попередніх трансформацій в організації й адмініструванні навчального процесу, так і енергії «зустрічі поколінь»¹ київської духовно-академічної професури, чия викладацька, наукова та релігійно-просвітницька діяльність у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. мала заслужений авторитет не лише у стінах Академії. В означений період ця «зустріч поколінь» забезпечила наступність ідейно-методичних та організаційно-структурних засад бібліологічної освіти в КДА.

¹ Маємо на увазі міцну традицію ідейно-методологічної наступності за лінією учительства-учнівства тих представників «старшого» (єп. Філарет (Філаретов), С. М. Сольський, Я. О. Олесницький, А. С. Царевський, Ф. Я. Покровський), (умовно) «середнього» (Д. І. Богданевський, В. П. Рибинський, О. О. Глаголев) та «молодшого» (М. Е. Поснов, Г. Г. Попович, В. Ф. Іваницький, Н. П. Смирнов, М. Д. Бессарабов) поколінь київської академічної професури, які систематично протягом кількох десятиліть співпрацювали у викладанні бібліологічних дисциплін у КДА і фактично вибудували його структуру.

Викладання Біблії у КДА: віхи історії

До середини XIX ст. біблійна освіта в КДА не відрзнялася систематичністю і структурованістю. Щоправда, уже перший ректор Академії, архімандрит Мойсей (Антипов) прагнув «поставити на чолі богословської освіти глибоке вивчення Св. Письма» своїми російськомовними лекціями з цього предмета, за які він здобув ступінь доктора богослов'я [9, с. 84]. Упродовж кількох наступних десятиліть серед викладачів Св. Письма і суміжних предметів (як-от біблійної герменевтики) у КДА були такі відомі діячі вітчизняної богословської науки, як Назарій Фаворов, Антонін (Капустін), Феофан (Авсенев), Йоаннікій (Руднев). Окрім них, у 1830–1840 рр. посади «бакалаврів Св. Письма» обіймали Василій (Кульчицький) і Григорій Щиревський (у чернецтві Фотій) [54, с. 381, 383, 387]. Проте аж до прийняття Статуту 1869 р., за відгуками сучасників, наука Св. Письма не мала в загальному курсі академічної освіти «поважного та провідного місця»; її викладачі «переважно змінювалися та переходили до інших, так званих головних богословських наук», а «за швидкої зміни викладачів сильно страждало навчання» [8, с. 7].

Серед позитивних рис того періоду назвемо відхід від схоластичної традиції у богословській науці та викладанні, започаткований архімандритом, згодом єпископом Інокентієм (Борисовим), ректором КДА у 1830–1839 рр., який і сам не цурався біблійологічних вправ. Важливе значення мало й запровадження історичного методу у вивченні та викладанні богословських наук, а також критичне осмислення інославних богословських систем з позицій православ'я. Нарешті, саме у 1830–1840 рр. виникають початки спеціалізації у таких галузях вивчення й викладання Біблії, як єврейська філологія та біблійна археологія [9, с. 94, 120–125].

Уже Статут 1814 р. рекомендував практичне використання оригінальних біблійних мов [55, с. 105–106, 136]. У 1830–1850 рр. єврейська мова була предметом публічних іспитів для студентів «вищого відділення». Іспити поєднувалися з екзегетичними вправами – читанням розділів старозавітних книг «з розбором єврейського оригіналу». Мову Біблії, як і саме Письмо, вивчали студенти обох відділень («вищого» й «нижчого») протягом чотирьох років навчання по дві години на тиждень [49, с. 6; 50, с. 4; 56, с. 3, 4]. І надалі єврейську мову розглядали, за словами ректора КДА у 1860-х рр. єп. Філарета (Філаретова), як засіб «кращого розуміння Св. Письма... і разом з тим ґрунтовнішого вивчення християнського богослов'я» [8, с. 39]. Традиція викладання єврейської мови, закладена ще в киево-могилянську добу, а згодом – єврейської мови та біблійної археології не переривалася протягом

усього існування Академії. Так, у першій половині XIX ст. цей предмет викладали Олександр Максимович (1819–1821), Спиридон Гуляєв (1821–1823), Іван Грузин (1823–1825), Стефан Соловійов (1825–1836), Іван Максимович (1836–1861), Михайло Гуляєв (1861–1866) [54, с. 399]. Професор С. Соловійов склав халдейську граматику, яку схвалив відомий гебраїст прот. Герасим Павський. Професор І. Максимович, окрім багаторічної викладацької діяльності, разом із своїм учнем і наступником М. Гуляєвим працював над перекладами старозавітних книг.

Етапною для викладання Біблії в КДА стала педагогічна, богословська й адміністративна діяльність архімандрита, згодом єп. Філарета (Філаретова). Важливі обидва періоди його праці в Академії: і 1851–1858 рр., коли він обіймав посаду бакалавра Св. Письма, і 1869–1877 рр., коли він, уже будучи ректором КДА (з 1860 р.) й активно запроваджуючи Статут 1869 р., піклувався про кращу та ґрунтовнішу «постановку науки Св. Письма» [8, с. 37]. Ці роки позначені формуванням у КДА спадкоємності в академічних викладах Біблії, становленням системи спеціальних біблійологічних дисциплін, або ж «кафедр»: Св. Письма Старого Завіту, Св. Письма Нового Завіту, біблійної історії, єврейської мови та біблійної археології.

Остання дисципліна стала фактично найдавнішою з біблійологічних спеціалізацій у КДА, проіснувавши до XX ст. Ще з початку 1860-х рр. єп. Філарет наполягав на тіснішому зв'язку Св. Письма і єврейської мови, пропонуючи доручити їх викладання одному наставникові, аби той мав змогу, з одного боку, практично використовувати лінгвістичні й археологічні відомості, а з іншого – спрямовувати дані з біблійології на вивчення мови [8, с. 35]. Цей проект власне і було реалізовано на кафедрі єврейської мови та біблійної археології.

Особисто ж сам Філарет створив зразки розлогого, глибоко структурованого біблійологічного викладу. На початку своєї діяльності, викладаючи «нижчому» відділенню Старий Завіт, а «вищому» – Новий, він ознайомлював студентів із предметом Св. Письма як дисципліни, її місцем у складі богословських наук, завданням, структурою та значенням; надавав загальні відомості про поняття і різні найменування Св. Письма, поділ його книг, їх характерні особливості, загальні правила читання, слухання та тлумачення; висвітлював історію біблійного тексту в його перекладах і виданнях, зокрема слов'янських та російських. Свій виклад Філарет завершував «спеціальним оглядом» канонічних і неканонічних книг Старого та Нового Завітів і «докладними відомостями» про кожну з них (назва книги, особа її автора, мета і час написання, зміст і цер-

ковний ужиток). Особливу увагу єп. Філарет приділяв порівняльному аналізу чотирьох Євангелій та визначенню їхніх особливостей.

За його ініціативою викладання Старого і Нового Завітів із 1863/1864 н. р. було розподілене між двома викладачами («кафедрами») [8, с. 37]. Сам Філарет як ординарний професор викладав Старий Завіт. У лекціях для студентів I курсу (три години на тиждень) він читав «загальний вступ» до Старого Завіту, висвітлюючи походження й історію старозавітного канону, збереження та опрацювання його тексту, перекладів і видань, критичного аналізу й тлумачень. На другому курсі він викладав «спеціальний критико-екзегетичний вступ» до старозавітних книг та їх тлумачення (у різні роки то були або історичні, або пророчі, або учительні книги – як канонічні, так і неканонічні). На деяких біблійних текстах єп. Філарет зупинявся особливо, приділяючи їм найбільше часу (наприклад, на книгах Йова та Екклесіяста). Ці виклади стали основою його публікацій у «Трудах Киевской духовной академии» [8, с. 14–20; 15, с. 2–3; 16, с. 1–2; 17, с. 16; 18, с. 41; 19, с. 21 та ін.].

Єпископ Філарет був взірцем православного вченого-богослова, добре обізнаного з досягненнями європейської біблійної науки. Він постійно передплачував закордонні видання й зібрав багатющу бібліотеку, доступну і для студентів. Філарет виступав за їх активне залучення до наукових студій, заохочував завзятість студентства до навчання і вправність у «ясному, виразному та вільному висловлюванні своїх думок» [8, с. 41].

Традиції у викладанні Біблії, які започаткував у КДА єп. Філарет, у 1860–1890 рр. розвивали його наступники, серед них – випускник МДА єп. Михаїл (Лузін), ректор і професор кафедри Св. Письма Старого Завіту КДА у 1878–1883 рр., а також плеяда вихованців КДА. Так, на кафедрі Св. Письма Старого Завіту у цей період працювали Арсеній Царевський (1883–1891) і Володимир Рибинський (з 1892 р.). Кафедру Св. Письма Нового Завіту обіймали такі видатні біблієсти, як Стефан Сольський (1864–1897) і Дмитро Богдашевський (з 1897 р.). Біблійну історію кілька років (1869–1871) читав професор Никифор Щоголев, водночас працюючи на кафедрі церковної історії. Згодом понад три десятиліття (1876–1907) цей предмет викладав Федір Покровський. Що стосується біблійної археології, то вже І. Максимович «оживлював» її викладом кафедри єврейської мови [9, с. 125]. З кінця ж 1860-х рр. ця кафедра здобула «обдарованого гебраїста» – професора Якіма Олесницького, котрий обіймав її з 1867 до 1899 р. і «поставив вивчення єврейської мови та біблійної археології на строго науковий ґрунт у повній відповідності до найновіших досягнень науки у цій галузі» [53, с. 385–

386]. Нарешті, з 1899 р. кафедру посідав прот. Олександр Глаголев, котрий у 1900-х рр. уславив КДА ще й в інших сферах біблійних досліджень. Саме протягом цих десятиліть, коли Академія пережила серйозні трансформації, пов'язані із впровадженням Статутів 1869 та 1884 рр., у КДА склалося справді «станове» покоління професорів, які забезпечили у царині викладання Біблії спадковість структури і змісту курсів, але головне – спадковість традиції учительства-учнівства.

На початку ХХ ст. когорта викладачів-біблієстів у КДА оновила і зміцніла. Цьому сприяли, зокрема, кадрові зміни, зумовлені переведенням найстаріших професорів у статус «позаштатних» (так, у 1907 р. кафедру біблійної історії замість Ф. Покровського обійняв на посаді доцента випускник КДА, згодом – магістр богослов'я Віктор Іваницький). Іншими чинниками стали відповідні до Статуту 1910 р. подвоєння кафедр Старого і Нового Завітів, збільшення обсягів їх навантаження, запровадження (поряд із теоретичними) практичних занять. Зокрема, після переведення О. Глаголева (на його прохання) на другу кафедру Старого Завіту (першу обійняв В. Рибинський) вакантну кафедру єврейської мови та біблійної археології у 1911 р. посів магістр богослов'я Григорій Попович [13, с. 111–112, 211–212, 231, 734–735]. За Д. Богдашевським було закріплено першу кафедру Нового Завіту, на другу ж кафедру призначили магістра Михайла Поснова, згодом – екстраординарного професора (1910–1913). З 1914/1915 н. р. обидві кафедри Нового Завіту за рішеннями Ради КДА, ухваленими Св. Синодом, обійняли відповідно магістр богослов'я свящ. Микола Смирнов і кандидат богослов'я Микола Бессарабов [13, с. 178, 184–186, 194–197, 203–204, 206–209, 232; 47, с. 548, 558; 48, с. 12, 18]. Ці професори й доценти пережили разом з Академією останні роки її існування під час Першої світової війни, революції та громадянської війни.

Структура і зміст «загальнообов'язкових» викладів Св. Письма

У загальній структурі академічної богословської освіти біблійний матеріал, окрім спеціального викладу, традиційно використовували у «вступі до кола богословських наук» – під час висвітлення загального поняття про релігію та порівняльного огляду релігій (розділ «про релігію старозавітну та новозавітну») [29, с. 170–171]. Спеціальні ж бібліологічні предмети, відповідно до всіх академічних статутів, поділялися на «загальнообов'язкові» (або «загальноосвітні») і ті, що викладалися у «відділеннях», у т. зв. паралельних класах, або групах.

Так, до «загальнообов'язкових» завжди належали виклади Старого та Нового Завітів. Як зазначено вище, у період чинності Статуту 1869 р. єп. Філарет та єп. Михаїл викладали Старий Завіт, маючи три годинних лекції на тиждень і читаючи студентам I та II курсів, відповідно, «загальний» і «спеціальний історичний та історико-критичний вступ» до всіх старозавітних книг (за роками чергувалися, як запровадив єп. Філарет, книги історичні з учительними і пророчими). З Нового Завіту професор С. Сольський читав студентам III курсу по чотири години на тиждень також «загальний вступ» (поняття про науку, історія новозавітної писемності, її специфіка, богонатхненність тощо) і «спеціальний історико-критичний та екзегетичний вступ» до всіх новозавітних книг (історія канону, огляд Четвероєвангелія, Діянь, Послань, Апокаліпсису) [15–26].

За Статутом 1884 р., Старий і Новий Завіти залишалися «загальнообов'язковими» предметами. Згідно з офіційними звітами, їх обсяг становив «чотири лекції на тиждень або не менше трьох» і варіювався відповідно до статусу викладача: доценти мали три години, професори – чотири [29, с. 181]. Як типово можна розглядати структуру курсів, яка склалась у 1880–1890 рр.: на I курсі доц. А. Царевський, а згодом доц. В. Рибинський (з 1904 р. – професор) викладали історико-критичний вступ до старозавітних книг – «загальний» (походження і склад канону, оригінальний текст і переклади, історія тлумачень) та «спеціальний» (до кожної групи книг: законодавчих, історичних, учительних). На II курсі читали історико-екзегетичний вступ до пророчих книг. Курси ці були доволі стандартизовані й відрізнялися в окремі роки лише незначними модифікаціями. Наприклад, на I курсі могли викладати «спеціальний вступ» до історичних книг і П'ятикнижжя «з розбором зауважень негативної критики», а на II курсі – зміст і тлумачення великих та малих пророків, якому передували «попередні відомості про пророків та пророче служіння» [32, с. 115]. Із Нового Завіту С. Сольський викладав на III курсі «загальний історико-критичний вступ» (історія походження та склад канону, збереження тексту новозавітних священних книг), а також «спеціальний вступ» до Четвероєвангелія, Діянь Апостольських і Соборних Послань із «критичним розбором негативних точок зору на їх походження» та «оглядом змісту найважливіших для розуміння місць». Порівняно зі структурою, що діяла за попереднього статуту, виклад Сольського став структурованішим і докладнішим. Так, для IV курсу він читав спеціальний історико-екзегетичний вступ до Послань апостола Павла й Апокаліпсису [29,

с. 171]. У викладах як старозавітного, так і новозавітного матеріалів у цей період помітне посилення критико-апологетичного мотиву, спрямованого проти т. зв. негативної критики Біблії, що активно розвивалася наприкінці XIX – на початку XX ст. у Європі. Істотним компонентом викладів ставав «розбір негативних думок щодо походження та змісту» біблійних книг [28, с. 696].

Академічний Статут 1910 р., зберігаючи апологетичну спрямованість навчання і налаштовуючи випускників на діяльність «переважно у царині церковно-пастирській» [12, с. 1], розширив викладання базових біблійологічних дисциплін. І Старий, і Новий Завіт віднині вели по два викладачі. Зокрема, професори В. Рибинський, О. Глаголев, Д. Богдашевський мали по три теоретичні одногодинні лекції та одне практичне двогодинне заняття на тиждень. Викладачі-доценти, як-от М. Поснов, читали дві годинних лекції щотижня [12, с. 20; 13, с. 273; 46, с. 139, 161–162].

Зберігаючи у цілому зміст і структуру курсів, випрацьовану й апробовану в попередні часи, новий статут рекомендував спеціалізацію викладачів «парних» кафедр. Так, викладачеві першої кафедри Старого Завіту пропонували читати «загальний вступ і відомості про книги законодавчі й історичні», а викладачеві другої – матеріал «про книги учительні, пророчі та неканонічні». На першій кафедрі Нового Завіту викладачеві було доручено «вступ до новозавітних книг, ісагогічні й екзегетичні лекції про Євангелія», а також «історію земного життя Ісуса Христа із запереченням усіляких брехливих і богохульних теорій». Викладач другої кафедри читав лекції «про Діяння Апостольські, Послання Апостольські й Апокаліпсис». Основними статутними настановами були при цьому ґрунтовність, цілісність і систематичність у викладанні Біблії, обов'язкове викриття антицерковних учень і тлумачень [14, с. 47]. Згідно із викладеними вимогами, як свідчить журнал засідань Ради КДА від 17 серпня 1910 р., за першою кафедрою Св. Письма Старого Завіту (В. Рибинський) було закріплено загальний вступ до старозавітних книг, а також виклад відомостей про книги законодавчі та історичні; за першою кафедрою Св. Письма Нового Завіту (Д. Богдашевський) – загальний вступ до новозавітних книг і виклад відомостей про Євангелія [13, с. 11]. Відповідно, за другою кафедрою Св. Письма Старого Завіту (О. Глаголев) залишалось читання про книги пророчі, повчальні та неканонічні, а за другою кафедрою Нового Завіту (М. Поснов) – про книгу Діянь Апостольських, апостольські Послання й Апокаліпсис.

**Викладання у КДА «спеціальних»,
«паралельних», або «групових»,
бібліологічних дисциплін: єврейська мова,
біблійна археологія та біблійна історія**

Офіційні документи КДА і тут увиразнюють певну еволюцію.

Так, за Статутом 1869 р. єврейська мова з біблійною археологією та біблійною історією належали до «спеціальних» наук, що їх викладали відповідно на богословському та церковно-історичному відділеннях. Єврейську мову та біблійну археологію читав доцент, а згодом професор (1873) Я. Олесницький I і II курсам богословського відділення по дві години на тиждень. Першочергово вивчали загальні відомості про давньоєврейську мову, її історію, зв'язок з іншими семітськими мовами, семітські абетки, а також курс граматики, виклад якої супроводжувався перекладом різних місць або певних розділів старозавітних книг – для практичного вивчення етимології та синтаксису. На II курсі здійснювався текстологічний і літературно-філологічний аналіз перекладів старозавітних книг (їхнє зіставлення, граматичний розбір, аналіз поетичної метрики), супроводжений «докладними археологічними поясненнями» щодо релігійного, громадського, господарського і побутового життя давніх євреїв [15–27].

Біблійна історія слугувала для студентів КДА своєрідним світоглядним підґрунтям, а подекуди (особливо коли йшлося про найдавнішу історію людства) й альтернативою щодо світської «всесвітньої історії». Цей предмет Н. Щоголев викладав на I курсі церковно-історичного відділення (дві години на тиждень) «у повному обсязі» – як історію «церкви старозавітної» та «земного життя Ісуса Христа». Згодом той самий лекційний час Ф. Покровський присвячував старозавітним подіям «від сотворення людини» або «початків світу» до певного моменту біблійної оповіді про давніх євреїв. Щороку хронологічна межа його викладів розширювалася: спочатку її становило переселення Якова до Єгипту, згодом – вихід євреїв з Єгипту, потім – поділ єврейської держави на Іудейське та Ізраїльське царства; далі – їхнє падіння, Вавилонський полон і, нарешті, – припинення пророцького служіння серед євреїв після полону. Власне викладові старозавітної історії у Покровського завжди передував «вступ до науки і короткий нарис літератури до неї» [15–27].

Після запровадження Статуту 1884 р. єврейську мову і біблійну археологію викладали у філологічному, або «словесному», класі. Склався і чіткіший розподіл двох предметів: першочергово вивчали єврейську мову, II курс – біблійну археологію. Але з 1889/1890 н. р., після дискусії в духовних академіях і згідно з Указом Св. Сино-

ду від 21 червня 1889 р., вивчення єврейської мови стало загальнообов'язковим для всіх студентів I курсу. Структурованішим порівняно з попереднім періодом був і зміст лекцій з обох предметів. Так, курс єврейської мови у викладі того ж Я. Олесницького передбачав невеликі варіації у різні роки: загальний вступ до семітських мов і до єврейської зокрема; знайомство з абеткою; іноді історію мови; обов'язково – граматику, а для практичного ознайомлення з етимологією та синтаксисом – переклад різних місць зі старозавітних книг із розбором і поясненням мовних труднощів. Біблійну археологію читали для «словесної» групи II курсу; вона містила поняття про науку, її джерела та історію; виклад археології релігійно-богослужбових, громадських, побутових старожитностей старозавітних євреїв. До 1889 р. практикували переклади книг Старого Завіту «з докладним археологічним розбором» [див., напр.: 28, с. 702; 29, с. 177; 32, с. 122].

Біблійну ж історію у цей час читали вже для всіх студентів. На I курсі (за тих самих двох годин на тиждень) Ф. Покровський викладав: предмет, завдання та джерела цієї науки; історію первісної людини «від сотворення світу до покликання Авраама»; історію виокремлення та розвитку єврейського народу; історію його державності та його долі «до пришествя Спасителя світу», а також «нарис подій, що підготували хресну смерть Ісуса Христа та заснування Христового царства» – але тепер уже обов'язково «із роз'ясненням непорозумінь, спричинених негативною критикою стосовно біблійної оповіді про ті чи інші події» [див., напр.: 28, с. 696–697; 29, с. 171–172; 32, с. 115–116].

На початку XX ст. усталену структуру «спеціальних» курсів наступники Я. Олесницького – О. Глаголев і Г. Попович – загалом зберегли. За Статутом 1910 р. (§ 85 і § 130) на лекції із загальнообов'язкової єврейської мови на I курсі відводили дві години на тиждень. Біблійну археологію було віднесено (разом з біблійною історією) до «групових» предметів. Її читали на II курсі в обсязі трьох годин щотижня, з яких дві години становили практичні заняття [12, с. 21].

Систематично поєднуючи викладання давньоєврейської мови та біблійної археології, викладачі КДА забезпечували першій глибше засвоєння у культурному контексті й створювали для другої історико-лінгвістичний фундамент. Поза сумнівом, саме у зв'язку із практикою вивчення єврейської мови як біблійної Статут 1910 р. посилював біблійно-богословське спрямування у викладанні т. зв. класичних мов (давньогрецької і латини), які до того вивчали часто на манер світських предметів. Так, у «пояснювальній записці» до статуту йшлося про те, що «для християнського богослова важливо знати

не так стародавніх авторів класичних народів язичницької доби, як лінгвістичний матеріал Нового Завіту, отців Церкви, церковних піснеспівів» [14, с. 51–52].

За Статутом 1910 р. біблійну історію було віднесено (разом з біблійною археологією) до «групових» предметів. Її читав В. Іваницький у розширеному порівняно з попередніми періодами обсязі: три теоретичні та дві практичні години на тиждень. Але головне – посилювалася її роль світоглядного підґрунтя як для сприйняття «істинної релігії», осягнення релігійного й морального розвитку людства, так і для розуміння власне історії. Формально це виявилось у новій назві предмета – «біблійна історія у зв'язку з історією стародавнього світу». Давню цивільну історію та археологію розглядали як допоміжні частини біблійної історії [14, с. 52–54].

Проблеми методики викладання Біблії у візії професорів КДА

Професійна реалізація викладачів КДА, зокрема біблієстів, здійснювалась у кількох видах діяльності, визначених духовно-академічними статутами. Наприклад, за часів дії Статуту 1884 р. до них належали: а) «викладання свого предмета в лекціях відповідно до його сучасного стану та в суворій згоді з духом православ'я... за порядком укладених і затверджених Радою програм»; б) «керівництво студентами у розробці питань, що стосуються предметів їхніх спеціальних занять, а також рецензування їхніх творів»; в) «перевірка знань і оцінка успіхів студентів у репетиціях та іспитах»; г) «спеціальна праця навчальна та літературна» [29, с. 170]. Згідно із Статутом 1910-х рр. обов'язками викладачів були: а) читання лекцій із предметів, що викладалися в Академії; б) практичні заняття зі студентами з цих предметів; в) науково-літературна діяльність [47, с. 557].

У досліджуваній період проблематика вивчення Біблії набула особливої актуальності: увиразнювалися, виокремлювалися та конкурували між собою різні теоретичні позиції, школи і течії. Для православної біблієстики це був час набуття важливого досвіду входження до європейського та світового інтелектуального простору й водночас випробовування і збереження власної традиції, формування здатності розвиватись як у богословсько-апологетичному, так і в науково-критичному аспектах. А це створювало додатковий імпульс осмислення предмета біблійологічної освіти та методики її викладання.

Значну увагу в КДА приділяли проблемі викладання ісагогічних матеріалів (т. зв. вступних відомостей до Біблії та її книг), що було необхідним компонентом навчальних курсів. Більшість ісагогічних біблієстичних публікацій київської

духовно-академічної професури можна проаналізувати у зв'язку з організацією викладання Біблії [2, с. 51–52, 55–56]. Етапними стали зусилля С. Сольського щодо підготовки ефективного навчального посібника з біблійної ісагогіки. Основним його завданням було захистити від заперечень раціоналістичної критики «священну цінність» біблійних книг, використовуючи для цього аналіз як зовнішніх чинників їх походження та збереження, так і внутрішніх свідчень, отриманих завдяки історико-догматичному аналізу змісту самого тексту. Київський біблієст прагнув, аби презентація відомостей про біблійні книги поєднувалась з ознайомленням із їх внутрішнім змістом і обов'язково давала відповіді на релігійно-догматичні питання, з цим пов'язані [5, с. 95–109].

Цікава ісагогічна і герменевтична програма розвинулась у КДА з огляду на важливу дидактичну потребу створити «шкільну тлумачну Біблію», актуалізовану у зв'язку з появою та поширенням наприкінці 1870-х рр. російського «Синодального» перекладу Біблії. Критерії створення «шкільних» приміток до біблійного тексту визначив і сформулював Я. Олесницький – талановитий дослідник та викладач. Його «правила» апелювали до історичного, географічного, культурного контексту під час роз'яснення біблійних повідомлень. Це також виявляло орієнтацію на популяризаторські, викладацькі завдання [4, с. 56–63].

Привертає увагу й відображена в офіційних документах КДА дискусія академічної професури з проблем викладання Біблії у православної духовній школі. Один з документів – записка професора Санкт-Петербурзької духовної академії Миколи Глибоковського з викладом міркувань щодо змін у програмі та методах викладання Св. Письма в духовних семінаріях, зроблена предметом загальноакадемічного обговорення згідно із синодальним указом за № 429 від 24 січня 1896 р. [10, с. 98–112]. Другим є зафіксований у протоколі засідання Ради КДА від 29 листопада 1896 р. висновок створеної на вимогу Синоду комісії у складі С. Сольського, Я. Олесницького, Ф. Покровського та В. Рибинського про зміни в методиці викладання Св. Письма у духовних семінаріях [11, с. 81–85].

Духовні семінарії готували парафіяльних священників – основних «медіаторів» між церковною традицією і релігійною свідомістю й повсякденною практикою широкого православного загалу. Саме випускники семінарій становили основний контингент студентів духовних академій, і рівень засвоєння ними знань про Св. Письмо прямо впливав на їхні результати під час вступу і біблійологічного навчання протягом чотирьох академічних років. Тож обговорення

проблем викладання Біблії у духовних семінаріях, ініційоване Синодом у 1896 р., специфічно висвітлює як проблему сприйняття біблійного тексту у масовій релігійній свідомості, так і проблему його ефективного викладання [7, с. 106–110].

Полеміка з представниками західної раціоналістичної історичної біблійної критики мала своїм органічним і промовистим наслідком прагнення зміцнити апологетичну спрямованість саме навчального викладу знань про Біблію, залучаючи до академічного і «домашнього» вжитку твори апологетично налаштованих західних авторів. Фундаментальною відповіддю на «негативну» біблійну критику в КДА вважали використання написаних з апологетичних позицій базових підручників – як вітчизняних, так і перекладних. Цікавим тут видається образ «ідеального» підручника з біблійної історії: вірність традиції і водночас відповідність інтелектуальним вимогам часу, реальному станові наукових знань. Такий підручник мав репрезентувати біблійну історію, віддану своїм джерелам і разом з тим захищену від заперечень тогочасної біблійної критики, висвітлену та підтверджену новітніми відкриттями там, де це можливо. Апологетичний синтез науки й богослов'я визначав достовірність біблійно-історичного дослідження та викладу. Саме тому богословська і методологічна позиція київських біблеїстів як викладачів була пов'язана з рецепцією та пропагандою таких підручників [3, с. 69–70].

Вивчення Біблії в КДА передбачало обов'язкове відвідування студентами лекцій, опанування спеціальної літератури, складання «репетицій і щорічних іспитів» [26, с. 196–197]. Але найважливішим завданням була підготовка письмових творів з біблеїстики, система якої особливо розвинулась у КДА із запровадженням Статуту 1884 р. Чимало зацікавленість дослідника породжують теоретичні та методичні вимоги до структури і змісту фахових досліджень з біблеїстики, сформульовані у відгуках і рецензіях київської професури й опубліковані в протоколах і журналах засідань Ради КДА [6, с. 76–83].

Важливість такого напрямку гуманітарної та богословської освіти, як вивчення Біблії, в КДА визначала її специфіка як православного церковного навчального закладу. З цим був пов'язаний пошук адекватних та ефективних форм богословського і популярного викладу відповідних знань. Розглянуті вище сюжети відображають істотні й актуальні на різних етапах досліджуваного періоду проблеми становлення і розвитку предметно-дисциплінарної структури цього процесу в стінах КДА. Водночас відбувалася теоретична рефлексія стосовно досвіду викладання з метою його вдосконалення відповідно до завдань вищої православної духовної школи і вимог тогочасної біблеїстичної науки. Потреба у ґрунтовнішому аналізі цих процесів визначає подальшу дослідницьку перспективу.

Список літератури

1. Высочайше утвержденный проект устава духовных академий 1814 года 30 августа // Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. III (1796–1869). – Т. IV (1813–1819). – К., 1913. – С. 78–143.
2. Головащенко С. І. Біблеїстична проблематика в Академії у 1861–1914 рр. (за публікаціями в «Трудах КДА») / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. Київська Академія. – 2004. – Т. 35. – С. 51–60.
3. Головащенко С. І. Історична критика Біблії та виклад біблійної історії в КДА кінця XIX – початку XX ст. (Ф. Покровський та В. Рибінський) / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. – 2010. – Т. 102. – С. 65–71.
4. Головащенко С. І. «Правила для руководства при составлении объяснительных примечаний к русскому тексту Библии» Я. О. Олесницького : передісторія російської тлумачної Біблії / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. – 2006. – Т. 50. – С. 56–63.
5. Головащенко С. І. Про деякі аспекти бібліологічної спадщини С. М. Сольського : біблійна ісагогіка / С. І. Головащенко // Київська Академія. – 2007. – Вип. 4. – С. 95–109.
6. Головащенко С. І. Студентські твори з бібліології в Київській духовній академії кінця XIX – початку XX ст. : вимоги та критерії оцінювання / С. І. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. – 2011. – Т. 115. – С. 76–83.
7. Головащенко С. І. Філософські, методологічні та методичні засади бібліологічної освіти в Київській духовній академії (остання чверть XIX – початок XX ст.) / С. І. Головащенко // Філософська освіта в Україні : історія і сучасність : колект. моногр. / за ред. М. Л. Ткачук. – К. : Аграр Медіа Груп, 2011. – С. 95–125.
8. Корольков И. Н. Преосвященный Филарет, еп. Рижский, как ректор КДА / Ив. Корольков // Труды Киевской духовной академии (далі – ТКДА). – 1882. – № 12. – С. 1–96.
9. Малышевский И. И. Историческая записка о состоянии академии в минувшее пятидесятилетие / Ив. Малышевский // ТКДА. – 1869. – № 11. – С. 64–138.
10. Извлечение из Протоколов Совета КДА за 1896/97 уч. год // ТКДА. – 1896. – № 5. – Приложение.
11. Извлечение из Протоколов Совета КДА за 1896/97 уч. год // ТКДА. – 1897. – № 9. – Приложение.
12. Извлечение из Журналов Совета Киевской духовной академии за 1909/10 уч. год. – К., 1910.
13. Извлечение из Журналов Совета Киевской духовной академии за 1910/11 уч. год. – К., 1911.
14. Объяснительная записка к Уставу 1910 г. // Извлечения из Журналов Совета Киевской духовной академии за 1909/10 уч. год. – К., 1910. – Приложение.
15. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1869/70 уч. год // ТКДА. – 1871. – № 3. – Приложение.
16. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1870/71 уч. год // ТКДА. – 1871. – № 10. – Приложение.
17. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1871/72 уч. год // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 11. – Приложение.

18. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1874/75 уч. год // ТКДА. – 1875. – № 11. – Приложение.
19. Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1875/76 уч. году // ТКДА. – 1876. – № 11. – Приложение.
20. Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1876/77 уч. году // ТКДА. – 1878. – № 2. – Приложение.
21. Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1877/78 уч. году // ТКДА. – 1878. – № 11. – Приложение.
22. Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1878/79 уч. году // ТКДА. – 1879. – № 11. – Приложение.
23. Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1879/80 уч. году // ТКДА. – 1880. – № 11. – Приложение.
24. Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1880/81 уч. году // ТКДА. – 1881. – № 11. – Приложение.
25. Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1881/82 уч. году // ТКДА. – 1882. – № 12. – Приложение.
26. Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1882/83 уч. году // ТКДА. – 1883. – № 12. – Приложение.
27. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1883/84 уч. год // ТКДА. – 1885. – № 1. – Приложение.
28. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1884/85 уч. год // ТКДА. – 1885. – № 12. – Приложение.
29. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1885/86 уч. год // ТКДА. – 1887. – № 2. – Приложение.
30. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1886/87 уч. год // ТКДА. – 1887. – № 11. – Приложение.
31. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1887/88 уч. год // ТКДА. – 1889. – № 1. – Приложение.
32. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1888/89 уч. год // ТКДА. – 1890. – № 1. – Приложение.
33. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1889/90 уч. год // ТКДА. – 1890. – № 11. – Приложение.
34. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1890/91 уч. год // ТКДА. – 1891. – № 11. – Приложение.
35. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1891/92 уч. год // ТКДА. – 1892. – № 11. – Приложение.
36. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1892/93 уч. год // ТКДА. – 1893. – № 12. – Приложение.
37. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1893/94 уч. год // ТКДА. – 1894. – № 11. – Приложение.
38. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1894/95 уч. год // ТКДА. – 1895. – № 11. – Приложение.
39. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1895/96 уч. год // ТКДА. – 1895. – № 12. – Приложение.
40. Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1896/97 уч. году // ТКДА. – 1897. – № 12. – Приложение.
41. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1897/98 уч. год // ТКДА. – 1898. – № 12. – Приложение.
42. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1898/99 уч. год // ТКДА. – 1899. – № 11. – Приложение.
43. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1906/07 уч. год // ТКДА. – 1907. – № 11. – Приложение.
44. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1908/09 уч. год // ТКДА. – 1909. – № 11. – Приложение.
45. Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1909/10 уч. год // ТКДА. – 1910. – № 11. – Приложение.
46. Отчет о состоянии Императорской Киевской духовной академии за 1912/13 уч. год // ТКДА. – 1914. – № 1. – Приложение.
47. Отчет о состоянии Императорской Киевской духовной академии за 1913/14 уч. год // ТКДА. – 1914. – № 12. – Приложение.
48. Отчет о состоянии Императорской Киевской духовной академии за 1914/15 уч. год // ТКДА. – 1916. – № 7/8. – Приложение.
49. Программа публичного испытания студентов Киевской духовной академии, имеющего быть 30-го июня 1849 г. по случаю окончания XVI-го уч. курса. – К., 1849.
50. Программа публичного испытания студентов Киевской духовной академии по окончании пятого уч. курса. – К., 1851.
51. Протоколы заседаний Совета КДА за сентябрь и октябрь 1872 года. 22 сентября // ТКДА. – 1873. – № 2. – Приложение.
52. Протоколы заседаний Совета КДА за ноябрь и декабрь 1872 года. 28 ноября // ТКДА. – 1873. – № 3. – Приложение.
53. Титов Ф. И. Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.): Историческая записка / Проф. прот. Федор Титов. – К.: Гопак, 2003. – 688 с.
54. Списки начальников и наставников Киевской духовной академии за истекшее пятидесятилетие ее. 1819–1869 // ТКДА. – 1869. – № 11. – Прибавление 1.
55. Титов Ф. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. III. – Т. IV. – К., 1913. – № XXVIII.
56. Указание предметов, предназначенных для публичного испытания студентов Киевской духовной академии, имеющего быть 1834 года. – К., 1834.
57. Устав и штаты Духовных Академий, высочайше утвержденные 30-го мая 1869 г. – СПб., 1869.
58. Устав и штаты православных Духовных Академий, высочайше утвержденные 20-го апреля 1884 г. // Прибавление к творениям святых отцов в русском переводе. – К., 1884. – Ч. 34. – Кн. 3. – Приложения. – С. 1–37.
59. Устав Православных Духовных Академий. – К., 1910.

S. Golovashchenko

BIBLICAL TEACHING IN KIEV THEOLOGICAL ACADEMY OF XIXTH – EARLY XXTH CENTURY: STRUCTURE AND CONTENT

This article contains the first experience of reconstruction of the structure and content of Biblical teaching in Kyiv Theological Academy of XIXth – early XXth century. The analysis is based on official academic documents: Statutes, Status Reports and Journals of KThA Council.

Keywords: Biblical studies, Kyiv Theological Academy, theological education.

Матеріал надійшов 23.02.2012.